

НАКОЛЬКІ БЛІЗКІЯ БЛІЗКАРОДНАСНЫЯ МОВЫ (ГРАМАТЫЧНЫ КАНТРАСТ ПАМІЖ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАМІ)

Сучасныя тыпалагічныя і супастаўляльныя даследаванні няроднасных і роднасных моў характарызуюцца не толькі паглыбленым апісаннем міжмоўных падабенстваў і адрозненняў на розных узроўнях моўнай сістэмы, але і тэндэнцыяй да вызначэння суадносін агульнага і спецыфічнага ў групах роднасных моў, характару суадноснасці граматычнай будовы моў, а таксама ступені блізкасці vs. аддаленасці паміж пэўнымі мовамі.

Пад роднасцю моў звычайна разумеецца «агульная ўласцівасць дзвюх ці некалькіх моў, якая заключаецца ў тым, што іх спрадвечныя мінімальныя значымыя элементы знаходзяцца ў пэўных адпаведнасцях, якія адлюстроўваюць рэгулярны характар гукавых пераўтварэнняў матэрыяльнага фонду, што ўзыходзіць да агульнай крыніцы — прамовы» (Журавлев, 1990, 418). Адносіны моўнай роднасці звычайна вызначаюцца праз сістэму паняццяў і тэрмінаў, прынятых ў рамках параўнальна-гістарычнага метаду. Калі адны з гэтых тэрмінаў і паняццяў, накіраваныя «прамова», «архетып», «моўнае адгалінаванне» (рус. «языковая ветвь»), «моўная сям'я», «група моў», набылі фундаментальнасць, то іншыя яшчэ напэўняюцца неабходным зместам і толькі замацоўваюцца ў лінгвістыцы. Гэта датычыцца і такога тэрміна, як «ступень роднасці моў», пад якой разумеецца лінгвістычная адлегласць паміж роднаснымі мовамі (Журавлев, 1990, 419), або, дакладней кажучы, паказчык іх генетычнай блізкасці (Журавлев, 1994).

У параўнальна-гістарычным мовазнаўстве адносіны роднасці паміж мовамі прынята апісваць пры дапамозе індэксаў генетычнай блізкасці, якія выводзяцца на падставе большага ці меншага аб'ёму спрадвечнай матэрыяльнай агульнасці. Разыходжанні ў поглядах мовазнаўцаў на гэтую праблему датычацца спосабаў вымярэння ступені роднасці і надзейнасці розных лінгвістычных дадзеных (фанетычных, лексічных, словаўтваральных, граматычных) для ацэнкі роднасці моў. Між тым ў гісторыка-лінгвістычных даследаваннях — у межах метаду глотахраналогіі на матэрыяле фанетыкі і лексікі (Czekanowsky, 1957), метаду сістэмна-тыпалагічнай рэканструкцыі (Гамкрелідзе, Вяч. Вс. Іванов, 1984), лексіка-статыстычнага мадэлявання (Журавлев, 1994) — вызначэнне ступені роднасці для розных пар роднасных моў з'яўляецца прамежкавым этапам на шляху да канчатковай мэты — вызначэння храналогіі і паслядоўнасці распаду прамовы і вызначэння месца той ці іншай мовы ў генеалагічнай класіфікацыі.

Для сінхронна-супастаўляльнага мовазнаўства праблема ацэнкі блізкасці роднасных моў з'яўляецца не менш значнай, чым для параўнальна-

гістарычнага мовазнаўства вызначэнне ступені іх роднасці. Аднак калі ў параўнальна-гістарычным мовазнаўстве існуе метадалагічны і метамоўны апарат для апісання адносін роднасці, то ў межах супастаўляльнай лінгвістыкі ўсё тое, што датычыцца праблемы вымярэння ступені блізкасці моў, ёсць практычна нераспрацаваная галіна. Толькі ў нешматлікіх працах (гл., напрыклад, Slavickova, 1968, 281–291; Пиотровский, 1973, 36–42; Яхонтов, 1980, 148–157) закранаюцца праблемы пошуку крытэрыяў для размежавання тых моў, якія характарызуюцца агульным паходжаннем і структурнай блізкасцю, або, інакш кажучы, праблемы вымярэння ў сінхраніі лінгвістычнай адлегласці паміж роднаснымі мовамі.

Роднасць моў традыцыйна звязваецца з іх агульным паходжаннем, але разам з тым «перадумовай для фарміравання паняцця моўнай роднасці з’яўляецца ідэя моўнай зменлівасці; маецца на ўвазе, што з цягам часу ўсё меншая і меншая частка мовы з’яўляецца спадчынай, што захавалася ў ёй ад мовы-продка, і ўсё пабольшваецца ў ёй уласных арыгінальных рысаў» (Норман, 1994, 457). Гэта значыць, што кожная з роднасных моў у выніку свайго развіцця павінна мець таксама і ідывідуальны рэестр своеасаблівых рысаў. Аднак большасць мовазнаўцаў пагаджаюцца з тым, што працэдура вымярэння ступені блізкасці паміж роднаснымі мовамі можа завяршацца даволі ўмоўным размежаваннем на **блізароднасныя мовы** (дарэчы, гэты шырокаўжывальны тэрмін не вызначаецца ў ніводным з існуючых слоўнікаў лінгвістычнай тэрміналогіі) і **мовы аддаленай роднасці**. Умоўнасць такога размежавання роднасных моў у сінхраніі заключаецца ў тым, што ў гэтым выпадку наогул не прадугледжваецца магчымасць больш дробнай градацыі ў адносінах паміж роднаснымі мовамі, а падставай для размежавання выступае фактар, звязаны з дыяхранічнай перспектывай моў — час іх падзелу ў выніку распаду мовы-продка.

Тым самым пры канстатацыі адносін роднасці паміж пэўнай парай моў або для моў некаторай групы заўсёды існуе неабходнасць вызначэння і характару і ступені блізкасці паміж імі таксама і ў межах супастаўляльнага метаду, што для гэтых моў не менш значна, чым канстатацыя іх агульнага паходжання і вызначэнне ступені роднасці ў дыяхраніі. Таксама як у тыпалагічнай лінгвістыцы падыходзяць да вымярэння тыпалагічных асаблівасцяў няроднасных моў, напрыклад да вымярэння ступені аналітызму vs. сінтэтызму моў пры дапамозе індэксаў сінтэтычнасці vs. аналітычнасці (Сепир, [1921] 1993; Гринберг, 1963, 91; Теоретические основы, 1982; Квантитативная типология, 1982) або ступені аглютынацыйнасці vs. фузійнасці моў пры дапамозе індэксаў аглютынацыі (Гринберг, 1963, 91), для роднасных моў розных груп магчыма вызначэнне ступені іх падобнасці vs. своеасаблівасці ў межах супастаўляльнага метаду. Аднак у агульным уяўленнях аб характары суадноснасці блізароднасных моў пераважаюць факты іх структурнага падабенства, абумоўленыя іх агульным паходжаннем, а вызначэнне характару і меры блізкасці, напрыклад, моў

усходнеславянскай групы даволі часта зводзіцца да разліку «паўпадабенстваў vs. паўадрозненняў», «вельмі блізкія мовы» (абодва ў тэ-кой жа ступені, як руская і беларуская мовы) і да г. п. У большасці сінхронна-супастаўляльных даследаванняў роднасных моў усходнеславянскай групы праблема ступені іх блізкасці або не закранаецца наогул, або мае толькі імпліцытны характар, які звязаны са спробамі вызначыць прыкладную колькасць спецыфічных рысаў у фанетыцы ці граматыцы ўсходнеславянскіх моў (Gide to the East Slavonic languages, 1980), колькасць супадзенняў і разыходжанняў у тыпах формаўтварэння (Затовканюк, 1975) або ўбачыць тэндэнцыі цягі пэўнай мовы на асобных узроўнях да іншых больш аддаленых моўных сістэм (напрыклад, блізкасць сінтаксічнай будовы беларускай мовы да сінтаксічных сістэм заходнеславянскіх моў, гл. Конюшкевич, 1989; падабенства сінтаксічных структур беларускай і балцкіх моў, гл. Прохорова, 1991) і інш.

Аналізуючы стан і этапы развіцця супастаўляльнай граматыкі беларускай і рускай моў, па-першае, можна вылучыць два значныя перыяды ў развіцці гэтага кірунку: 60-я – сярэдзіна 80-х гг. і другая палова 80-х – сярэдзіна 90-х гг., а па-другое, адзначыць пераважна фармальна-структурную скіраванасць адпаведных даследаванняў.

На пачатковым этапе развіцця супастаўляльных даследаванняў у 60–70-я гг. лінгвісты надавалі больш увагі матэрыяльнаму боку дзвюх моў (Яўневіч, 1960; Вярхоў, 1961; Ломтев, 1961; Сравнительно-исторический синтаксис, 1968; Гурскі, 1972; Янкоўскі, 1972). Большасць даследаванняў грунтавалася на дыяхранічным аналізе моў, пры гэтым вылучаліся характэрныя асаблівасці моў цалкам (вонкавыя адрозненні паміж формамі граматычных адзінак, пазней — адрозненні ў значэннях). У якасці галоўных адзінак супастаўлення выступалі часціны мовы. Фармальна-структурная скіраванасць даследаванняў была абумоўлена значным уплывам параўнальна-гістарычнага метаду ў мовазнаўстве.

Аднак праблема вызначэння і апісання спецыфічных рысаў блізкароднасных моў не магла абмяжоўвацца толькі параўнальна-гістарычным падыходам. Узнікла неабходнасць выкарыстання супастаўляльна-тыпалагічнага метаду для вывучэння падабенстваў і адрозненняў у роднасных мовах, што вынікала з супрацьпастаўлення магчымасцяў тыпалагічнага і генетычнага параўнання. «Магчымасці тыпалагічнага параўнання больш вялікія, бо ў аснову параўнання можа быць пакладзены любы факт або любы адносіны фактаў у мове, у адрозненне ад генетычнага, у якім факты, што падпадаюць аналізу, складаюць значна меншую колькасць, чым агульная колькасць фактаў мовы» (Бурлакова і др., 1962, 5). У свой час у выніку вывучэння генетычна роднасных моў з дапамогай тыпалагічнага метаду ўзнікла такое адгалінаванне, як мікратыпалогія ўсходнеславянскіх моў (Затовканюк, 1968; Шакун, 1980).

На пачатку 80-х гг. для супастаўляльнай лінгвістыкі (у тым ліку для супастаўлення беларускай і рускай моў) актуальным стаў зварот да розных аспектаў функцыянавання моў у сіххраніі: вывучэнне падабенстваў і пазнейшых адрозненняў паміж элементамі іх граматычнай будовы, асаблівасці функцыянавання граматычных катэгорый у тэксе, вывучэнне магчымасцей моў у вырашэнні разнастайных камунікатыўных задач і да т. п. з улікам тэарэтычных дасягненняў сучаснага мовазнаўства і багатага фактычнага матэрыялу, які быў назапашаны пры вывучэнні кожнай мовы паасобку. У гэтых адносінах супастаўляльна-граматычныя даследаванні ў беларусістыцы цяпер перажываюць новы ўздым, які звязаны з распаўсюджваннем у лінгвістыцы функцыянальнага падыходу.

Вынікі супастаўлення марфалагічнага ўзроўню знайшлі сваё адлюстраванне ў зборніках калектыўных прац (Тыпалогія, 1977; Пытанні, 1981; Русский язык, 1985 і інш.), а таксама ў цэлым шэрагу даследаванняў (Киселев, 1976; Затоканюк, 1975; Павленко, 1982; Шуба, 1982; Киселев, 1988; Смольская, 1989; Сопоставительное описание, 1990; Кривицкий, Михневич, Подлужный, 1990; Абабурка, 1992 і інш.). Менш прадстаўлены супастаўляльны сінтаксіс (Иванова, 1977; Собинникова, 1977; Конюшкевич, 1979; Лещенко, 1982; Конюшкевич, 1989 і інш.). Аднак па-ранейшаму прыярытэтнае становішча ў супастаўляльных даследаваннях займае фармальна-структурны падыход, які абмяжоўвае магчымасці супастаўлення плана зместу моў. Толькі ў асобных выпадках супастаўленне марфалагічных катэгорый або з'яў сінтаксісу вядзецца ў кірунку «ад зместу да формы» і набывае функцыянальна-семантычны характар (Конюшкевич, 1989; таксама апісанне катэгорыі асобы ў працы гл.: Сопоставительное описание, 1990, 300–335).

Такім чынам сучасны стан супастаўляльнай лінгвістыкі вызначаецца, з аднаго боку, адсутнасцю вычарпальнасці ў вывучэнні і апісанні з'яў марфалагічнага і сінтаксічнага ўзроўняў і пераважна фармальна-структурнай скіраванасцю даследаванняў, а з другога, адсутнасцю шчыльнай сувязі супастаўляльных даследаванняў з лінгвадыдактыкай, што з'яўляецца неабходным ва ўмовах блізкароднаснага дзвюхмоўя. У сувязі з тым што асноўная маса разыходжанняў паміж граматычнымі катэгорыямі блізкароднасных моў прыпадае на сферы тэксту і функцыянавання, а не структур граматычных катэгорый, то відавочна, што сучасныя кантрастыўныя даследаванні моў павінны арыентавацца на тэксты, якія дэманструюць узаемасувязь і ўзаемазалежнасць элементаў у кожнай мове і ў рэшце рэшт акумулююць характэрныя міжмоўныя падабенствы і разыходжанні, што дае магчымасць убачыць іерархію гэтых залежнасцей на сістэмным і тэкставым (маўленчым) узроўнях, розную сустрэкальнасць характэрных разыходжанняў, частату ў выкарыстанні граматычных сродкаў выражэння ў тэкстах на розных мовах.

Адным з магчымых падыходаў да змястоўнага адлюстравання суадноснасці граматычных сістэм блізкароднасных (беларускай і рускай) моў

з'яўляецца кантрастыўна-граматычны аналіз эквівалентных тэкстаў, а адным з магчымых крытэрыяў для вымярэння лінгвістычнай адлегласці паміж блізкароднаснымі мовамі — ранжыраваны спіс граматычных адрозненняў паміж імі. Такі спіс быў атрыманы ў выніку кантрастыўна-граматычнага даследавання эквівалентных тэкстаў на беларускай і рускай мовах (Іванова, 1995 і 1998). Параўн. вызначаныя віды граматычных адрозненняў у парадку памяншэння іх сустрэчнасці ў прааналізаваных тэкстах: у значэнні роду назоўнікаў, у значэнні роду прыметнікаў, займеннікаў-прыметнікаў, дзеепрыметнікаў, дзеясловаў, у форме выражэння іменных сінтаксем розных функцыянальных тыпаў, у структуры сказаў пры перадачы атрыбутыўных адносін, у выкарыстанні поўнай vs. кароткай формы прыметнікаў і дзеепрыметнікаў, у форме выражэння сінтаксем прыметнікаў (дапасаванага значэння), у значэнні ліку назоўнікаў, у часцінамоўнай прыналежнасці перакладных адпаведнікаў, у значэнні стану дзеясловаў, у структурна-семантычных тыпах выказніка, у пытальных канструкцыях, у колькасна-іменных словазлучэннях, у спосабе выражэння суб'ектна-аб'ектных адносін, у значэнні ліку прыметнікаў, займеннікаў-прыметнікаў, дзеясловаў, у структуры сказаў пры перадачы прадметнага значэння, у тыпе сінтаксічнай сувязі слоў, у канструкцыях пры перадачы часавых адносін, у значэнні трывання дзеясловаў, у значэнні часу дзеясловаў.

Прапанаваны спіс міжмоўных адрозненняў можна разглядаць як квантытатыўную іерархію граматычных адрозненняў блізкароднасных моў. Выяўленне іерархічных адносін паміж рознымі відамі разыходжанняў у блізкароднасных мовах суадносіцца са спосабамі прадстаўлення вынікаў тыпалагізавання моў і таксама, як і пры выяўленні тыпалагічна значных рысаў, можа мець квалітатыўны або квантытатыўны характар.

У межах тыпалагічнага вывучэння моў адзначаецца, што пры тыпалагізаванні дыялектаў і блізкароднасных моў можа быць эфектыўным менавіта колькасны падыход, у той час як роля якасных адзнак узрастае пры пабудове тыпалогіі тых моў, якія маюць значныя структурныя разыходжанні. Пытанне аб эфектыўнасці квантытатыўнага прадстаўлення вынікаў тыпалагізавання для роднасных і блізкароднасных моў з'яўляецца дыскусійным толькі ў тым, што ў некаторых выпадках «колькасныя адносіны могуць быць праяўленнем і наступствам больш істотных якасных адзнак» (Общее языкознание, 1973, 251).

Квантытатыўная іерархія міжмоўных семантыка-граматычных адрозненняў беларускай і рускай моў дэманструе інфарматыўную дастатковасць квантытатыўнага падыходу да ацэнкі своеасаблівасці граматычных сістэм блізкароднасных моў. Інфарматыўнасць квантытатыўнага падыходу заключаецца ў эксплікацыі рознай ролі пэўных тыпаў разыходжанняў у стварэнні своеасаблівасці граматычнай будовы кожнай з моў, эксплікацыі зонаў кантрасту, няроўных ў долі вылучаных разыходжанняў ў тэкстах, і іх пагэнцыяльнага аб'ёму для моўных сістэм. Колькасныя паказчыкі дапамагаюць

прадэманстраваць прынцыповую суадноснась у частаце розных відаў міжмоўных разыходжаньняў (адрозненьняў у родзе, ліку, стане і г. д.).

Іерархію міжмоўных адрозненьняў для блізкароднасных моў мэтазгодна разглядаць як пераменную, якая будзе рознай для кожнай пары моў, абранай для супастаўленьня. Гэтая пераменная складаецца з двюх састаўных частак: сумяшчальнасьці і зменлівасьці. Сумяшчальнасьць звязаная з супадзеннем некаторых галоўных пазіцыяў у іерархічных адносінах — першай і апошняй пазіцыяў ў іерархіі, максімум адрозненьняў, звязаных з сінтаксічнымі значэньнямі катэгорый, мінімум адрозненьняў, звязаных з рэфэрэнцыяльнай значнасьцю катэгорый, што вызначаецца некаторымі агульнымі для блізкароднасных моў заканамернасьцямі суадноснасьці адзінак граматычнага ўзроўню.

Сумяшчальнасьць іерархіі адрозненьняў для розных пар роднасных моў, з аднаго боку, вызначаецца асаблівасьцямі граматычнага пляца зместу: наяўнасьцю агульнай сістэмы граматычных катэгорый, іх унутранага чляненьня, характару і тыпаў граматычных значэньняў, універсальным характарам сінтаксісу. А з другога боку, тым, што для ўсіх блізкароднасных моў будуць аднолькава паказальныя пры рэалізацыі ў тэкстах (маўленьні): (1) сустральнасьць магчымых тыпаў разыходжаньняў у наступнай паслядоўнасьці: а) адрозненьні ў плане зместу грамам пры разыходжанні плана выражэньня; б) адрозненьні ў плане выражэньня пры падабенстве плана зместу; в) адрозненьні ў плане зместу пры падабенстве плана выражэньня; (2) неаднолькавая ўдзельная вага ў тэкстах міжмоўных адрозненьняў, звязаных з рэалізацыяй рэфэрэнцыяльных (семантычных) і рэляцыйных (сінтаксічных) значэньняў на марфалагічным узроўні; (3) неаднолькавая ўдзельная вага ў тэкстах міжмоўных разыходжаньняў, звязаных з перадачай семантыка-сінтаксічных і ўласна сінтаксічных (рэляцыйных) адносін пры рэалізацыі прыслоўных сувязяў, у адрозненьне ад суадноснасьці рэфэрэнцыяльных і рэляцыйных тыпаў граматычных значэньняў, якія абумоўліваюць міжмоўныя разыходжанні на марфалагічным узроўні.

Пры суадноснасьці блізкароднасных моў на марфалагічным узроўні заканамернасьць бачыцца ў тым, што пераважаюць адрозненьні, звязаныя з рэалізацыяй сінтаксічных, а не семантычных значэньняў. Розная роля рэфэрэнцыяльных і рэляцыйных значэньняў у прадвызначэньні большай або меншай долі міжмоўных адрозненьняў у тэкстах характэрная як для ўсёй сістэмы марфалагічных катэгорый, так і ў межах асобных катэгорый, якія маюць намінатыўны і сінтаксічны элементы значэньняў.

Зменлівасьць у ранжыраваным спісе для розных пар моваў будзе звязаная з адлюстраваннем характэрных асаблівасьцей, частых заканамернасьцей для пэўнай пары моў, залежных як ад пазамоўных фактараў — гістарычнага (г.зн. ад таго, які храналагічны зрээ мовы аналізуецца), сацыялінгвістычнага (спецыфікі моўнай сітуацыі і звязанай з ёй спецыфікі функцыянаваньня тэкстаў), гісторыка-культурнага (культурных традыцыяў у стварэньні розных

тэкстаў), так і ад уласна моўных, напрыклад, актыўнасці (ужывальнасці) катэгорый у мовах, што вызначае зменлівасць іерархічных адносін паміж відамі адрозненняў. Якасныя і колькасныя адрозненні ў складзе граматычных разыходжанняў для розных пар эквівалентных тэкстаў могуць выступаць паказчыкам ступені блізкасці роднасных моў.

Праяўленне міжмоўных адрозненняў у граматычных сродках выражэння моў толькі часткова залежнае ад функцыянальна-стылістычнай спецыфікі тэкстаў. Гэтая дэтэрмінаванасць выражаецца ў прадстаўленасці асобных відаў адрозненняў у розных тэкстах, але практычна не вызначае агульных колькасных паказчыкаў разыходжанняў, якія залежныя выключна ад асаблівасцей граматычнай арганізацыі тэксту (колькасці сінтагматычна залежных і незалежных форм і г. д.). Розная прадстаўленасць відаў адрозненняў у некаторых выпадках вызначаецца асаблівасцямі складу моўных сродкаў у тэкстах розных функцыянальна-стылістычных разнавіднасцей, асаблівасцямі іх сацыяльных функцый, а таксама ступенню і характарам нармавання ў іх. З гэтых пазіцый граматычныя адрозненні з пэўнай спецыфікай прадстаўлены ў заканадаўчым і канфесіянальным тэкстах. Найбольш нейтральныя ў гэтых адносінах тэксты рэкламна-інфармацыйнага характару, у якіх даволі раўнамерна прадстаўлены ўсе віды разыходжанняў.

Блізкароднасныя беларуская і руская мовы характарызуюцца максімальным падабенствам у плане зместу сваёй граматычнай будовы — агульнасцю тыпаў граматычных значэнняў, сістэмы граматычных катэгорый, іх унутранага члянэння, таму пры супастаўленні гэтых моў даследчыкі звычайна звяртаюць увагу на асаблівасці выкарыстання граматычных сродкаў выражэння для перадачы значэнняў, а граматычны план выражэння называюць менавіта той сферай, з якой звязана праяўленне асноўных міжмоўных адрозненняў.

Між тым пры вывучэнні граматычных асаблівасцей у тэкстах на блізкароднасных мовах значныя разыходжанні выяўляюцца на ўзроўні грама, у прыватных граматычных значэннях, якія супрацьпастаўляюцца ў межах марфалагічных катэгорый (напрыклад, рус. ніякі род vs. бел. мужчынскі род, рус. адзіночны лік vs. бел. Pluralia tantum), пры захаванні падабенства ў іх абагульненым катэгарыяльным значэнні. Разыходжанні ў грамамах — кампанентах граматычных катэгорый — гэта адлюстраванне суадноснасці плана зместу і/або плана выражэння марфалагічных і сінтаксічных катэгорый у працэсе спараджэння тэкстаў.

Змястоўны і тэкставы падыход да вызначэння адрозненняў у граматычных сістэмах блізкароднасных моў дазваляе не толькі ўбачыць увесь спектр існуючых міжмоўных адрозненняў, але і розную частату іх праяўлення, узважыць і ацаніць суадноснасць розных відаў разыходжанняў, у тым ліку суадноснасць тых адрозненняў, якія датычацца толькі плана выражэння адзінак, і тых адрозненняў, што звязаныя найперш з планам зместу адзінак, вызначыць шэраг заканамернасцей у праяўленні разыходжанняў.

Перш за ўсё праяўленне граматычных адрозненняў вызначаецца сферай граматычнай семантыкі. Гэтая залежнасць назіраецца як на асобных узроўнях граматычнай будовы (у сістэме марфалагічных катэгорый — класіфікацыйных і словазмяняльных, іменных катэгорый і катэгорый дзеяслова, а таксама ў сістэме сінтаксічных катэгорый), так і цалкам для ўсёй граматычнай сістэмы. Калі ў сістэмным плане ў беларускай і рускай мовах назіраецца падабенства граматычных значэнняў і структуры катэгорый, абумоўленае адзінствам уяўленняў аб аб'ектыўным свеце, навакольных рэаліях у носбітаў гэтых моў, агульнымі заканамернасцямі працэсаў мыслення, то пры функцыянаванні граматычных катэгорый у тэкстах у агульным аб'ёме пераважаюць разыходжанні, звязаныя непасрэдна з граматычным планам зместу, якія тычацца як пазамоўнай, так і ўнутрымоўнай значнасці катэгорый.

Разыходжанні паміж беларускай і рускай мовамі праяўляюцца пераважна на марфалагічным, а не на сінтаксічным узроўні. Пры гэтым паказальна тое, што максімальная колькасць разыходжанняў звязана з рэалізацыяй (сінтаксічнымі) значэннямі катэгорый, мінімум разыходжанняў назіраецца пры рэалізацыі рэфэрэнцыяльных (намінатыўных) значэнняў. Напрыклад, сярод адрозненняў у катэгорыі роду большую частку складаюць родавыя адрозненні, якія не звязаныя з намінатыўнай значнасцю роду (сфера паняццяў аб людзях і іншых жывых істотах), а датычаць толькі сферы сінтактыка-марфалагічных форм роду, якія прадстаўляюць зону паняццяў аб прадметах і з'явах фізічнай прыроды, матэрыяльнай і духоўнай культуры людзей. Параўн. рус. *собственное достоинство* і бел. *уласная годнасць*, рус. *прямое участие* і бел. *прамы ўдзел*, рус. *диплом с отличием* і бел. *дыплом з адзнакай*, рус. *наше бескультурье* і бел. *наша бескультурнасць*, рус. *вся окрестность* і бел. *усё наваколле*, рус. *розничная торговля* і бел. *розійчны гандаль*, рус. *учебное заведение* і бел. *навучальная ўстанова*, рус. *правительство намерено* і бел. *уряд мае намер*, рус. *большинство считало* і бел. *большасць лічыла*.

Фармальныя разыходжанні пры рэалізацыі намінатыўных значэнняў могуць быць звязаныя і з выкарыстаннем сродкаў выражэння ў другасных значэннях. Аднак для беларускай і рускай моў ужыванне граматычных форм у другасных значэннях не з'яўляецца тым працэсам, які б дэтэрмінаваў наяўнасць граматычных адрозненняў.

Адрозненні ў марфалагіі блізкароднасных моў, як правіла, звязаныя з унутрымоўнай, канвенцыянальнай прыродай граматычных адзінак. Перш за ўсё марфалагічныя адрозненні можна было б вызначыць як марфалага-сінтаксічныя, бо большасць адрозненняў выяўляецца на аснове сінтагматычных адносін паміж граматычнымі адзінкамі і вызначаецца ўнутрымоўнымі значэннямі. Марфалагічныя адрозненні ў межах многіх граматычных катэгорый праяўляюцца не для ўсёй сістэмы значэнняў і форм, а часцей з'яўляюцца замкнёнымі групамі слоў, асобнымі семантычнымі

або лексіка-граматычнымі разрадамі, якія маюць уласныя лексічныя, словаўтваральныя і граматычныя характарыстыкі. Праяўленне міжмоўных граматычных разыходжанняў у гэтых групах шмат у чым звязанае з узаемадзеяннем граматычных значэнняў з сумежнымі значэннямі — лексіка-семантычнымі і словаўтваральнымі, а таксама з стылістычнай маркіраванасцю форм.

Максімальнае падабенства ў перадачы катэгарыяльных значэнняў назіраецца для граматычных катэгорый, якія маюць пазамоўныя значэнні (напрыклад, лік назоўнікаў, час, асоба дзеясловаў), а нешматлікія разыходжанні, як правіла, звязаныя з пэўнымі лексіка-граматычнымі разрадамі слоў (абстрактнымі, адцягненымі, рэчыўнымі, зборнымі назоўнікамі, якаснымі прыметнікамі, зваротнымі дзеясловамі, дзеясловамі спосабаў дзеяння), з пэўнымі семантычнымі групамі назоўнікаў і прыметнікаў, а таксама з дзеясловамі адцягненай семантыкі, уздапаможнымі і фазіснымі дзеясловамі, дзеясловамі шматкратнага дзеяння і інш. Напрыклад, сярод разыходжанняў у ліку большасць разыходжанняў назіраецца для назоўнікаў са значэннямі зборнасці, адцягненых або рэчыўных назоўнікаў, параўн.: рус. *народ дивился* і бел. *людзі здзіўляліся* (дзе *людзі* толькі мн.), рус. *язык межнационального общения* і бел. *мова міжнацыянальных зносін* (дзе *да зносін* адз. няма), рус. *любодеяния* і бел. *распушта* (дзе *распушта* толькі адз.), рус. *отношение властей* і бел. *адносіны ўлад* (дзе *адносіны* толькі мн.), рус. *сливки* і бел. *смятанка* (дзе *смятанка* толькі адз.).

Розная ўдзельная вага разыходжанняў у класіфікацыйных і словазмяняльных катэгорыях, г.зн. сустракальнасць разыходжанняў, якія вызначаюцца «семантычна дзейснымі» і «семантычна адлюстраванымі значэннямі», дэманструе, што разыходжанні ў словазмяняльных катэгорыях роду і ліку прыметнікаў, займеннікавых прыметнікаў, дзееспрыметнікаў, дзеясловаў (па сутнасці разыходжанні ў сінтагматычных сувязях) з'яўляюцца другаснымі, характарызуюцца частымі выпадкамі міжмоўнай нейтралізацыі і падпарадкоўваюцца разыходжанням у родзе і ліку назоўнікаў, у аснову якіх пакладзены «семантычна дзейсныя» і класіфікацыйныя значэнні.

Беларуская і руская мовы характарызуюцца значнай своеасаблівасцю ў межах іменных і дзеяслоўных катэгорый. Пры функцыянаванні граматычных катэгорый сустракальнасць у тэкстах адрозненняў, звязаных з гэтымі групамі катэгорый, разыходзіцца ў некалькі разоў, нягледзячы на прыблізна аднолькавую частату ў тэкстах форм імя і форм дзеяслова. Пераважае намінацыйны характар значэнняў катэгорый дзеяслова (трывання, часу, асобы і інш.) абумоўлівае мінімум міжмоўных адрозненняў у значэннях і суправаджаецца высокай суадноснасцю і ў сродках выражэння граматычнага значэння.

Для іменных катэгорый граматычная своеасаблівасць звязаная з функцыянаваннем катэгорыі роду. Гэта вызначаецца (1) шырокім дыяпазінам функцыянавання дадзенай катэгорыі, звязанай з яе міжчасцінамоўным

характарам, і класіфікацыйным і словазмяняльным статусам катэгорыі; (2) пераважна рэляцыйным характарам значэнняў гэтай катэгорыі; (3) цеснай сувяззю з лексічным складам моў, якая выяўляецца ў выкарыстанні ў мовах лексічных сінонімаў або запазычаных лексем з іншай радавай маркіраванасцю; (4) цеснай сувяззю з частатой катэгорыі роду ў тэкстах.

Граматычная катэгорыя ліку характарызуецца такімі ўласцівасцямі ў значна меншай ступені, што абумоўлівае і значна меншую колькасць фактаў адпаведных разыходжанняў.

Праяўленне марфалагічных разыходжанняў у беларускай і рускай мовах, як правіла, суправаджаецца своеасаблівацю ў словаўтваральнай структуры слова. Паколькі многія з катэгарыяльных значэнняў (род, лік, трыванне, стан) могуць выражацца не толькі з дапамогай сінтаксічных, але і марфалагічных сродкаў (часцей за ўсё афіксамі, сістэмай флексій, прэфіксамі і г. д.), а для шмат якіх матываваных слоў менавіта словаўтваральныя сродкі адыгрываюць вядучую ролю ў працэсе аднясення слоў да пэўных граматычных класаў і разрадаў, многія разыходжанні ў граматычнай будове абумоўленыя прадуктыўнасцю словаўтваральных мадэляў у мовах. Напрыклад, з прадуктыўнасцю розных словаўтваральных мадэляў звязаныя межы распаўсюджанасці розных родавых класаў у беларускай і рускай мовах: у рускай мове высокапрадуктыўныя ў розных стылях мовы ўтварэнні на *-ніе, -ство, -віе* і іншыя мадэлі ніякага роду, а ў беларускай мове іх аналагі *-ні-е, -енн-е, -анн-е* належаць да малапрадуктыўных. Да ліку прадуктыўных словаўтваральных мадэляў у беларускай мове адносяцца вытворныя назоўнікі з суфіксамі *-к-а, -ін-а, -осць(-асць), -н-я*, што ўтвараюць назоўнікі жаночага роду, а таксама з суфіксамі *-ак(-як), -няк, -унак, -ізм, -ок, -ік, -нік*, што ўтвараюць назоўнікі мужчынскага роду. Аднолькавай частатой характарызуюцца толькі невытворныя назоўнікі з неразвітой асновай. Падобныя тэндэнцыі назіраюцца і ў сферы міжмоўных разыходжанняў у ліку — распаўсюджанасць у мовах груп назоўнікаў *Singularia tantum* і *Pluralia tantum*, ужыванне розных форм прыметнікаў.

Для функцыянавання сінтаксічных катэгорый характэрны іншыя заканамернасці. На сінтаксічным узроўні не сустракаюцца адрозненні ў значэннях адзінак, што звязана з універсальным характарам плана зместу ў сінтаксісе, які знаходзіць выражэнне ў агульнасці сінтаксічных адносін і сувязей, асноўных сінтаксічных мадэляў і іх складнікаў — сінтаксічных пазіцый. Пры падабенстве плана зместу сінтаксічных адзінак у беларускай і рускай мовах даволі значнымі з'яўляюцца разыходжанні ў фармальным і прагматычным (стылістыка-сінтаксічным) аспектах сінтаксічных адзінак.

На ўзроўні рэалізацыі прыслоўных сувязей разыходжанні заключаюцца ў розным фармальным выражэнні элементарных сінтаксічных адзінак (сінтаксем) пры захоўванні агульнасці ў прыватных значэннях (дырэктыва, рубрыкатыва, транзітыва, падставы—суадноснасці, аб'ектнага значэння і інш.). У большасці выпадкаў суадноснасць захоўваецца і ў

сінтагматычным плане, якая выражаецца і ў падабенстве ўмоў спалучальнасці, агульнасці семантыка-граматычных характарыстык тых кампанентаў, якія спалучаюцца. У праяўленні міжмоўных адрозненняў вызначальным фактарам з'яўляецца парадыгматычнае значэнне розных марфалагічных форм. Адрозненні, якія датычаць спалучальнасці, часцей звязаныя з разыходжаннімі ў часцінамоўным выражэнні аднаго з кампанентаў спалучэння, звычайна галоўнага, які ўплывае на змяненні ў форме выражэння залежных кампанентаў. Такія адрозненні даволі абмежаваныя ў беларускай і рускай мовах.

Сінтаксічныя разыходжанні паміж беларускай і рускай мовамі пры рэалізацыі прыслоўных сувязей у большай ступені звязаныя з перадачай семантыка-сінтаксічных, а не ўласна сінтаксічных (рэляцыйных) адносін у адрозненне ад суадносін граматычных значэнняў рэфэрэнцыяльных і рэляцыйных тыпаў, з якімі звязаны міжмоўныя разыходжанні на марфалагічным узроўні. Нягледзячы на тое што характэрныя разыходжанні зводзяцца да рознага фармальнага выражэння шэрагу аманімічных сінтаксем розных функцыянальных тыпаў (свабодных, абумоўленых, звязаных), што рэалізуюцца ў розных пазіцыях, своеасабліваць заключаецца ў выбары саміх форм пры перадачы семантычных адносін паміж сінтаксічнымі адзінкамі ў блізкароднасных мовах. Паказальнай выглядае розная сустрэкальнасць міжмоўных адрозненняў, якія звязаны з акалічнаснымі і аб'ектнымі структурамі. У сферы аб'ектных структур, найбольш адцягненых і семантычна спустошаных, разыходжанні менш, чым у сферы акалічнасных структур, з дапамогай якіх перадаюцца тыя адносіны, што маюць больш канкрэтызаваныя значэнні (лакальнае, прасторавае, часовае, прычыннае і г. д.).

Для беларускай і рускай моў характэрна тое, што разыходжанні не закранаюць асноў арганізацыі розных мадэляў словазлучэнняў (дзеяслоўных, субстантыўных, ад'ектыўных), а звязаныя толькі з неадпаведнасцямі марфалагічных форм элементарных адзінак сінтаксісу пры рэалізацыі падпарадкавальнай сувязі. Толькі канструкцыям з пасесійным значэннем уласцівыя адрозненні ў структурнай арганізацыі словазлучэння, якія праяўляюцца ў выкарыстанні розных тыпаў сувязей (рус. кіраванне — бел. дапасаванне), але нават і ў гэтых выпадках адрозненні маюць стылістычны характар.

У арганізацыі сінтаксічных мадэляў разыходжанні паміж беларускай і рускай мовамі значныя для комплексу канструкцый і адносін унутры моўных сістэм, звязаных з выкарыстаннем адной з форм дзеяслова — дзеепрыметніка. Гэта адрозненні ў структурных тыпах сказаў, звязаных з перадачай (1) атрыбутыўных адносін, напрыклад, рус. *Ученые едины во мнении, что люди, ныне населяющие нашу планету, принадлежат к одному и тому же биологическому виду — homo сапиенс — и имеют одинаковое происхождение* і бел. *Вучоныя адзіныя ў думцы, што ўсе людзі, якія зараз насяляюць нашу планету, належыць да аднаго і таго ж біялагічнага*

віду — *гома сапіенс* — і маюць аднолькавае находжанне; (2) прадметных адносін, напрыклад, рус. *Польская печать назвала **происходящее** «битвой за торговлю»* і бел. *Польскі друк назваў **тое, што адбываецца**, «бітвай за гандаль»*; (3) часавых адносін, напрыклад, рус. *Иисус тотчас **протер** руку, поддержал его и говорит ему: **маловерный!** зачем ты усомнился?* і бел. *Ісус адразу, **працягнуўшы** руку, падтрымаў яго і кажа яму: **малаверы!** навошта ты засумняваўся?* Паказальныя ў гэтай сувязі і выпадкі несудноснасці марфалагічных форм сінтагм аднаго і таго ж тыпу, напрыклад, рус. *дзеяпрыметнік* — бел. *назоўнік*. Параўн. рус. *и сказал **служанцим** при* *чем і бел. і сказаў **служкам** свайм.*

Падсумоўваючы якасныя і колькасныя паказчыкі, выяўленыя ў эквівалентных тэкстах на беларускай і рускай мовах, трэба адзначыць, што магчымыя па вызначэнню тыпы адрозненняў у граматычнай будове блізкароднасных моў характарызуюцца неаднолькавай удзельнай вагой у тэкстах і траяўляюцца ў парадку памяншэння: (1) адрозненні ў плане зместу грамам пры адрозненні плана выражэння, (2) адрозненні ў плане выражэння грамам пры падабенстве плана зместу і (3) адрозненні ў плане зместу грамам пры падабенстве плана выражэння.

Тым самым для беларускай і рускай моў паказальнай з'яўляецца рэгулярнасць сустрэкальнасці пры тэкставай (маўленчай) рэалізацыі адрозненняў у значэннях роду, ліку, стану, зрэдку трывання, часу, характэрных для ідзінак марфалагічнага ўзроўню, цесна звязаных з сумежнымі лексічнымі словаўтваральнымі значэннямі. Сутнасць адрозненняў заключаецца ў тым, што для перадачы падобных семем часцей абіраюцца розныя, чым падобныя, лексемы, адпаведна з несупадальнымі граматычнымі паказчыкамі абіраюцца словы часцей з рознай, чым з падобнай, словаўтваральнай структурай, часцей сустракаюцца розныя, чым падобныя, сродкі выражэння граматычных значэнняў і да г. п.

Не менш значнай рэгулярнасцю вылучаюцца ў тэкстах (маўленні) адрозненні ў формах выражэння розных значэнняў і на сінтаксічным узроўні — сінтаксем (часцей іменных) розных функцыянальных тыпаў, зрэдку ў структуры словазлучэння і даволі часта ў структуры сказа.

Пры рэалізацыі прыслоўных сувязей яны часцей звязаныя рознымі акалічнаснымі адносінамі: (1) дырэктывам, напрыклад, рус. *приближаются **ко мне*** і бел. *набліжаюцца **да мяне***, (2) рубрыкатывам, напрыклад, рус. *беседы **по направлениям: физика, химия, биология и т. д.*** і бел. *гутаркі **па напрамках: фізіка, хімія, біялогія і г. д.***, (3) дадатку да цэлага, напрыклад, рус. *к **религиозным предрассудкам** присовокупились теории расовой неполноценности* і бел. *да **рэлігійных забабонаў** далучыліся тэорыі расавай непаўнацэннасці*, (4) падставы-адпаведнасці, напрыклад, рус. *По **договорам с учреждениями образования, культуры, а также предприятиями, организациями...** гимназия может осуществлять допрофессиональную и профессиональную подготовку* і бел. *Па **дагаворах з устаноўамі***

адукацыі, культуры, а таксама прадпрыемствамі, арганізацыямі... гімназія можа ажыццяўляць дапрафесіянальную і прафесіянальную падрыхтоўку, (5) лагічнага наступства, напрыклад, рус. *Колоніалізм, который вел народы к иностранному подчинению и эксплуатации природных богатств их стран...* і бел. *Каланіялізм, які вёў народы да замежнага падпарадкавання і эксплуатацыі прыродных багаццяў іх краін...* Адрозненні ў формах выражэння розных значэнняў на сінтаксічным узроўні пры рэалізацыі прыслоўных сувязей рэгулярна праяўляюцца ў цэлым для даволі нязначнай колькасці форм: (1) бел. *да* + Р – рус. *к* + Д, (2) бел. *па* + М – рус. *по* + Д, (3) бел. *пра* + В – рус. *о(об)* + М, (4) бел. *да* + Р – рус. *по* + В, (5) бел. *згодна з* + Т – рус. *согласно* + Д і інш.

Меншай сустрэкальнасцю характарызуюцца міжмоўныя адрозненні ў структурна-семантычных тыпах выказніка, якія ў асноўным праяўляюцца ў сферы функцыянавання стальных прэдыкатаў, што перадаюць стан суб'екта, а не прэдыкатаў дзеяння, і заключаюцца ў рознай прадуктыўнасці выкарыстання аналітычнай (расшчэпленай) і сінтэтычнай формы выказніка. Для больш складаных сінтаксічных структур разыходжанні праяўляюцца рэгулярна пры перадачы атрыбутыўных ды прадметных адносін і звязаныя з выкарыстаннем бел. поліпрэдыкатыўнай — рус. монапрэдыкатыўнай структуры сказаў, радзей адрозненні ў структуры сказа сустракаюцца пры перадачы суб'ектна-аб'ектных адносін і часавага значэння. Даволі рэгулярна адрозненні сустракаюцца ў пытальных канструкцыях.

Найбольш рэдкай з'явай на граматычным узроўні з'яўляецца трэці магчымы тып міжмоўных адрозненняў — адрозненні ў плане зместу грамам, але яны перададзены падобнымі ж сродкамі выражэння. Пераважная ж большасць адрозненняў у плане выражэння грамам беларускай і рускай моў і на марфалагічным, і на сінтаксічным узроўнях з'яўляюцца факультатыўнымі ў сістэмным плане, але пры тэкставай (маўленчай) рэалізацыі характарызуюцца часцей абавязковасцю выбару. Факультатыўны характар разыходжанняў заключаецца ў тым, што адносіны падабенства або адрознення для сродкаў выражэння беларускай і рускай моў могуць быць вызначаны толькі на колькаснай аснове, па большасці выпадкаў ужывання тых або іншых форм у кожнай з моў, бо многія граматычныя формы і сінтаксічныя канструкцыі характэрныя ў роўнай ступені для абедзвюх блізкароднасных моў. У імавернасным характары адрозненняў адлюстроўваецца спецыфіка плана зместу, і асабліва плана выражэння, граматычных адзінак у блізкароднасных беларускай і рускай мовах.

Граматычныя сістэмы беларускай і рускай моў настолькі падобныя ў структурным плане, што калі не надаваць увагі працэсам функцыянавання элементаў моўных сістэм, то складаецца ўражанне аб нязначным характары выяўленых адрозненняў, бо амаль усё, што ёсць у сістэме адной мовы, ёсць і ў другой. Многія з неаднаведных форм выражэння ў тэкстах

знаходзяцца ў адносінах міжмоўнай аманіміі або характарызуюцца разгалінаванай сістэмай сінонімаў у межах адной з моў. Сінанімічны характар сродкаў выражэння адзначаецца ў асноўным на сінтаксічным узроўні — для сінтаксічных форм слова, а таксама некаторых канструкцый словазлучэнняў і сказаў. Дзякуючы тэкставаму, комплекснаму падыходу да з’яў граматыкі, пры якім граматычныя паказчыкі разглядаюцца не ізалявана, а ў іх рэальным ужыванні, г. зн. з улікам лексічнага нападзення, словаўтваральных паказчыкаў, пазіцыйных характарыстык, можна высветліць, абавязковы ці факультатыўны характар маюць вылучаныя разыходжанні, іх неаднолькавую ўдзельную вагу для кожнай з моў, а таксама прычыны рознага выбару магчымых сінанімічных варыянтаў у кожнай з моў.

У выніку аналізу адрозненняў пры перадачы некаторага агульнага значэння ў выбары і ўжыванні форм, якія знаходзяцца ў адносінах міжмоўнай аманіміі, можна сцвярджаць, што ў тэкстах граматычныя адрозненні часцей маюць абавязковы характар, а многія з іх характарызуюцца паказальнай рэгулярнасцю ў тэкстах розных функцыянальна-стылістычных разнавіднасцей. Абавязковасць разыходжанняў, а г. зн. і абавязковасць ужывання ў кантэксце граматычных значэнняў і форм, якія абіраюцца мовамі, абумоўлена ў першую чаргу семантыка-стылістычнымі, а таксама словаўтваральнымі і лексічнымі асаблівасцямі гэтых моў. Што датычыцца структуры і працягласці сінанімічных радоў і наяўнасці граматычных варыянтаў у беларускай і рускай мовах, то гэтыя паказчыкі ў абедзвюх мовах вельмі падобныя. У той жа час свабоднае, функцыянальна нязначнае, ўжыванне форм больш характэрнае для беларускай мовы, што звязана з меншай ступенню семантыка-стылістычнага размежавання варыянтаў. Гэта датычыцца дыферэнцыяванасці і лексічных сінонімаў, і поўных vs. кароткіх форм прыметнікаў у пазіцыі выказніка, і сінанімічных форм сінтаксем з рознымі значэннямі, і словазлучэнняў з пасесійным значэннем, і сінанімічных канструкцый з атрыбутыўным значэннем. Для рускай мовы больш характэрны функцыянальна значны выбар з ліку сінанімічных і варыянтных сродкаў выражэння. Наяўнасць унутранай функцыянальна-стылістычнай структуры ў рускай літаратурнай мове і фарміраванне яе ў беларускай літаратурнай мове тлумачыцца несупадзеннем храналагічных межаў літаратурных беларускай і рускай моў.

Такім чынам, з дапамогай тэкставага падыходу да кантрастыўнага супастаўлення беларускай і рускай моў, вылучанага іерархічнага спісу граматычных адрозненняў выяўляюцца характар і ступень суадноснасці паміж граматычнай будовай гэтых моў, тэкставая (маўленчая) значнасць граматычных адрозненняў, роля іх асобных відаў у стварэнні своеасаблівасці кожнай з блізкароднасных моў на фоне іх генетычнай агульнасці.

- Абабурка М. В. Параўнальная граматыка беларускай і рускай моў. Мн., 1992.
- Бурлакова М. И., Николаева Т. М., Сегал Д. М., Топоров В. Н. Структурная типология и славянское языкознание // Структурно-типологические исследования. М., 1962. С. 3–18.
- Вярхоў П. В. Лічэбнік у беларускай мове: (Параўнальна з рускай і ўкраінскай мовамі). Мн., 1961.
- Гамкрелідзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Тбилиси, 1984.
- Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков // Новое в лингвистике. М., 1963. Вып. III. С. 60–94.
- Гурскі М. І. Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў (Фанстыка і марфалогія). Мн., 1972.
- Журавлев А. Ф. Лексикостатистическое моделирование славянского языкового родства. М., 1994.
- Журавлев В. К. Родство (языковое) // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 418–419.
- Затовканиук М. К вопросу о микротипологии восточнославянских языков // Slavia. 1968. № 2. С. 203–209.
- Затовканиук М. Словоизменение существительных в восточнославянских языках: (Опыт сопоставительного анализа). Praha, 1975.
- Иванова А. Н. Местоименно-соотносительные предложения в современном русском языке в сопоставлении с украинским и белорусским языками (На материале художественной прозы): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. К., 1977.
- Иванова С. Ф. Принципы кантрастыўна-граматычнага аналізу эквівалентных тэкстаў на беларускай і рускай мовах // Веснік БДУ. Сер. 4. 1995. № 3. С. 33–37.
- Иванова С. Ф. Наколькі блізкія блізкароднасныя мовы (Да вызначэння лінгвістычнай адлегласці паміж беларускай і рускай мовамі) // Иванова С. Ф., Іваноў Я. Я., Мячкоўская Н. Б. Сацыякультурная прастора мовы. Мн., 1998. С. 63–86.
- Квантитативная типология языков Азии и Африки. Л., 1982.
- Киселев И. А. Категория рода существительных в русском и белорусском языках // Русский язык. Мн., 1988. Вып. 8. С. 4–12.
- Киселев И. А. Частицы в современных восточнославянских языках. Мн., 1976.
- Коношкевич М. И. Атрибутивные отношения в сложноподчиненном предложении (На материале русского и белорусского языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Мн., 1979.
- Коношкевич М. И. Синтаксис близкородственных языков: тождество, сходство, различия. Мн., 1989.
- Кривицкий А. А., Михневич А. Е., Подлужный А. И. Белорусский язык для говорящих порусски. Мн., 1990.
- Лещенко В. Л. Вариантность словосочетаний в современном русском литературном языке (В сопоставлении с белорусским): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Мн., 1982.
- Ломтев Т. П. Сравнительно-историческая грамматика восточнославянских языков (Морфология). М., 1961.
- Норман Б. Ю. Роднасьць моў // Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мн., 1994. С. 457–458.
- Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. М., 1973.
- Павленко Н. А. О некоторых особенностях существительных со значением лица в русском и белорусском языках // Актуальные проблемы общественных наук. Актуальные проблемы естественных наук: Тезисы докладов конференции, посвященной 60-летию БГУ. Мн., 1982. С. 58–59.

Плотровский Р. Г. Лингвистические оценки расхождения близкородственных языков // Вопросы языкознания. 1973. № 5. С. 36-42.

Прохорова С. М. Синтаксис переходной русско-белорусской зоны: арсально-типологическое исследование. Мн., 1991.

Пыганні блінгвізму і ўзамадзяння моў. Мн., 1981.

Русский язык в Белоруссии. Мн., 1985.

Сепир Э. Язык: Введение в изучение речи [1921] // Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М., 1993. С. 26-203.

Смольская Л. И. Категория рода существительных в белорусском и русском литературных языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Мн., 1989.

Собинникова В. И. Падсжныя і прадложна-падсжныя формы в русском языке в сопоставительном аспекте с другими славянскими языками. Воронеж, 1977.

Сопоставительное описание русского и белорусского языков (Морфология). Мн., 1990.

Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков (Члены предложения). М., 1968.

Теоретические основы классификации языков мира (Проблемы родства). М., 1982.

Тыпалогія славянскіх моў і ўзамадзянне славянскіх літаратур: Тэзісы дакладаў III рэспубліканскай канферэнцыі (2-3 снежня 1977 г.). Мн., 1977.

Шакун Л. М. Да тыпалогіі ўсходнеславянскіх літаратурных моў // Беларуская мова. Мн., 1980. Вып. 7. С. 3-10.

Шуба П. П. Категория числа существительных в русском и белорусском языках // Русский язык. Мн., 1982. Вып. 2. С. 91-96.

Янкоўскі Ф. М. Роднае слова. Мн., 1972.

Яўневіч М. С. Суадносныя прыназоўнікавыя канструкцыі і асаблівасці іх ужывання ў беларускай і рускай мовах // Весті АН БССР. Сер. грамад. навук. 1960. № 4. С. 103-115.

Яхонтов С. Е. Оценка степени близости родственных языков // Теоретические основы классификации языков мира. М., 1980. С. 148-157.

Czekanowski J. Wstęp do historii słowian (Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, archeologiczne i językowe). Poznań, 1957.

Guide to the East Slavonic languages. Columbus (Ohio), 1980.

Slavickova E. Towards a Typological Evolution of Related Languages // Travaux Linguistiques de Prague. 1968. № 3. P. 281-291.